

Politechnika Warszawska

WAINS

Seminarium Filozofii Nauki

dr-a Pawła Stacewicza

28 października 2021 r.

Prezykacja w języku naturalnym jako meta-informacja

Hélène Włodarczyk

Sorbonne-Université Paris

Predykacja w filozofii i logice (w ekstremalnym skrócie)

Debata nad zagadnieniem **predykacji** trwa od ponad dwóch tysięcy lat w filozofii zachodniej.

W oparciu o podział zdania na *onoma-rhema*, powstała [gramatyka kategorialna](#).

Tałasiewicz Mieszko, Podmiot i predykat: filozoficzne podstawy gramatyki kategorialnej, *Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria*, 2012 | 1 | 147-165.

Były próby zastosowania GK do języków naturalnych, zob. Shaumyan Sebastjan, *Gramatyka aplikacyjna jako semantyczna teoria języka naturalnego*. University of Chicago Press, 1977. Wbrew temu, co pisał Shaumyan było to podejście **składniowe**.

W podejściu **semantycznym** wykorzystującym określenie rzeczy jako *substancje z przypadłościami* doszło do utworzenia [ujęcia predykacji w duchu badań ontologicznych](#) (np. w Polsce: Paśniczek Jacek, 2009, *Predykacja. Elementy ontologii formalnej przedmiotów, własności i sytuacji*. Copernicus Center Press.)

Na początku 20. wieku (Wittgenstein) filozofowie i logicy jako pierwsi zaczęli uwzględniać również [perspektywę pragmatyczną](#): wartość prawdy lub fałszu ustanawia się w użyciu zdania (cf. Davidson, Donald, 2005, *Truth and Predication*, Harvard University Press. Cambridge, Mas. London, England.).

Predykat logików a *budowa zdania* w języku naturalnym

Współcześnie wielu lingwistów (w Polsce S. Karolak, M. Grochowski itp.) używa wzoru predykatywnego, czyli formuły Logiki Pierwszego Rzędu aby formalnie reprezentować « strukturę zdania » , np.

Brutus zabił Cezara sztyletem.

$p(x,y,z) \rightarrow \text{zabił}(\text{Brutus}, \text{Cezara}, \text{sztyletem})$

Zwróćmy uwagę na to, że ta sama formuła może reprezentować wiele różnych wypowiedzi językowych:

Brutus zasztyletował Cezara.

$p(x,y,z) \rightarrow \text{zasztyletował}(\text{Brutus}, \text{Cezara})$

oraz: *Cezara Brutus zabił sztyletem.*

Sztyletem zabił Brutus Cezara.

To Brutus zabił Cezara sztyletem. itp.

Co reprezentuje formuła logiki pierwszego rzędu w języku naturalnym ?

Wypowiedź językową zawiera kompleks różnych rodzajów informacji:

para-informacja
orto-informacja
meta-informacja.

Formuła logiki I. rzędu odnosi się zaledwie do treści semantycznej, t.j. do orto-informacji, czyli informacji o sytuacji i jej uczestnikach:

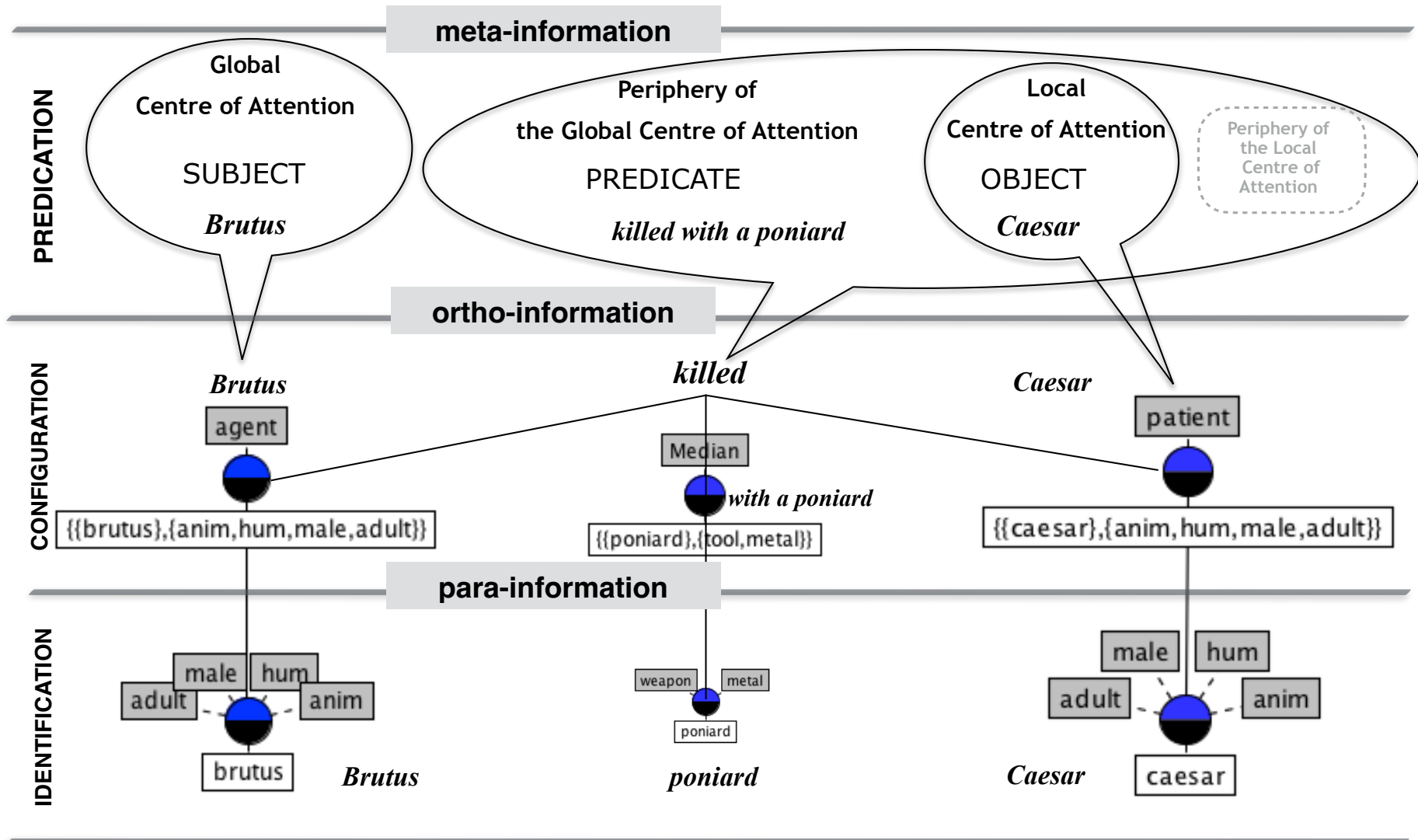
np. sytuacja = *zabicie*

i jej uczestnicy (aktorzy = *Brutus* i *Cezar* oraz przedmiot-narzędzie = *sztylet*).

Jednak wzór $p(x,y,z)$ nie pozwala odróżnić podmiotu (*Brutus*) od dopełnienia ani bliższego (*Cezara*) ani dalszego (*sztyletem*).

Conceptual Space of Linguistic Information

„*Brutus killed Caesar with a poniard*”

Coincident Information Structures within a Language Utterance

„Brutus killed Caesar.“

META-INFORMATION

ORTHO-INFORMATION

PARA-INFORMATION

Constituency

Dependency

Alikeness

Utterance

Predicate

Subject   VERB   Object
| | |
Brutus   *killed*   *Caesar*

killed

Active Role

Passive Role

Brutus

Caesar

Relation

kill

Hum1

Hum2

Brutus

Caesar

Subject, Predicate(verb, Object)

Language-specific

Canonic Major Phrase Order

In English : **SVO**

In prefix notation: killed(Brutus,Caesar) - Pxy

In postfix notation: (Brutus,Caesar)killed - xyP

In infix notation: Brutus killed Caesar - xPy

In English : **xPy**

In English, Alikeness markers are:
also, too, even, only, etc.

Caution: Identity is expressed as meta-information.

Problem podmiotu ... i predykatu w j. naturalnym

W lingwistyce drugiej połowy XX w. pojęcia *podmiot* i *orzeczenie* były często krytykowane jako nie ściśle. Lecz ponownie pojawiła się potrzeba odniesienia się do pojęcia podmiotu w dziedzinie przetwarzania języków naturalnych np. w gramatyce *HPSG* [*Head-driven Phrase Structure Grammars*, Pollard, Sag 1994].

Z. Klemensiewicz (1953) definiował podmiot i orzeczenie używając pojęć odnoszących się do ontologii: podmiot „nazywa tego ‘kogoś’ lub to ‘coś’, czyli przedmiot, który wykonuje jakąś czynność lub znajduje się w jakimś stanie”, a orzeczenie „nazywa (...) zachowanie się podmiotu w teraźniejszości, przeszłości lub przyszłości” [op. cit., s. 30 i 33].

Klemensiewicz Z., 1969, *Zarys składni polskiej*, wyd. VI, Warszawa (wyd. I 1953, wyd. II rozszerzone 1957)

Meta-informacyjna teoria skupiania uwagi w wypowiedziach Meta-Informative Centering in Utterances: MIC

Forma wypowiedzi nie odwzorowuje bezpośrednio orto-informacji (treści semantycznej), którą mówiący zamieruje przekazać.

Wybór składników wypowiedzi językowej oraz sekwencyjne ich uporządkowanie są uzależnione nie od orto-informacji lecz od warunków komunikacji między nadawcą a odbiorcą.

Wszystko, co dotyczy **sposobu przedstawienia informacji** w wypowiedzi z myślą o odbiorcy, nazywamy **meta-informacją**.

Pragmatyczne podstawy meta-informacji

Przekazywana informacja musi być

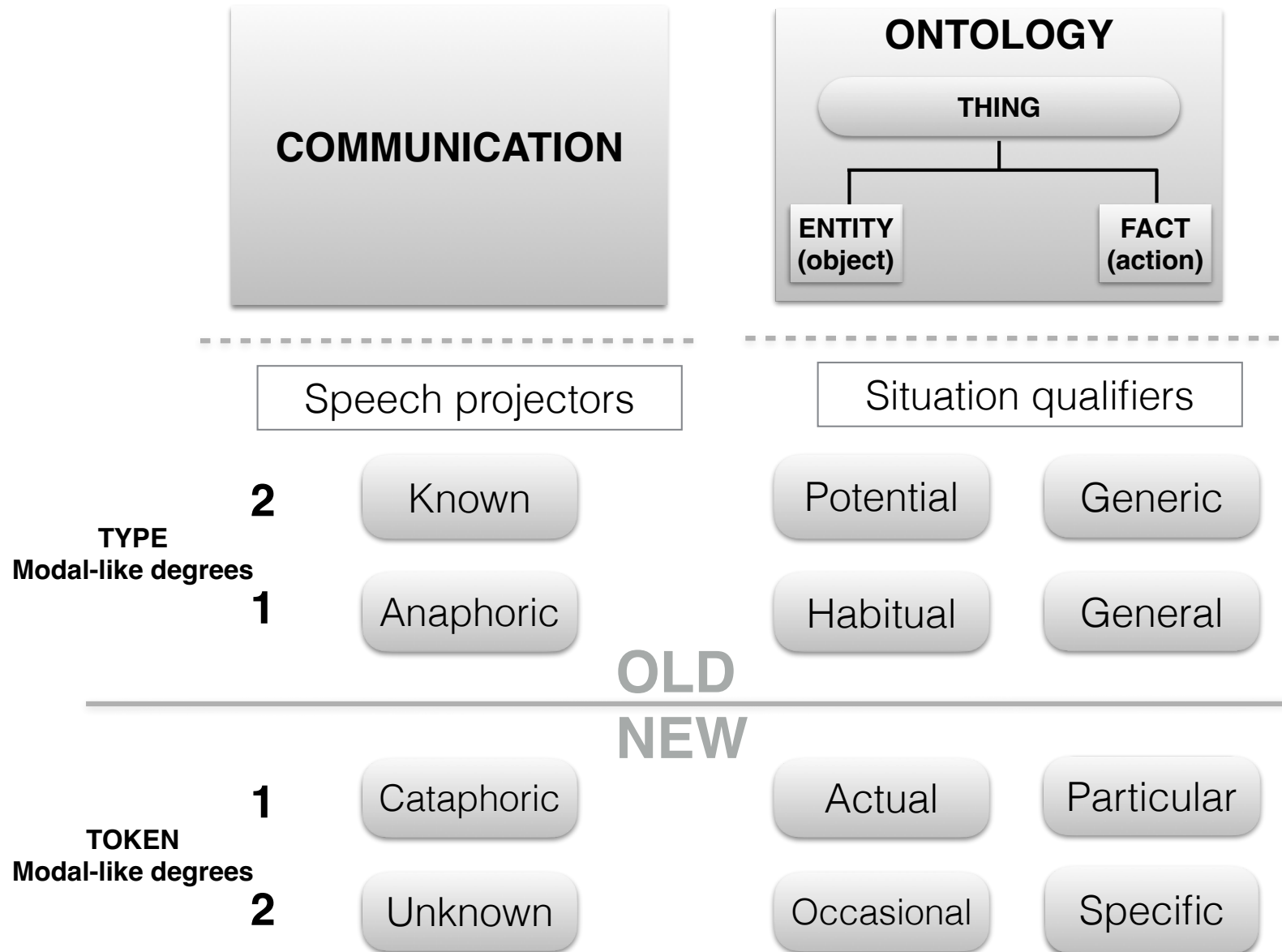
(1) zwięzła, by uwzględnić tylko aktualne potrzeby adresata i nie więcej (Grice 1975),

(2) dostosowana do wiedzy adresata:

mówiący wybiera strategię odróżniającą to, co - według niego - odbiorca już wie (informacja o statusie ***Datum - Old information***) od tego, czego może jeszcze nie wiedzieć (***Novum - New information***). (Chafe 1974, Halliday & Hasan 1976, Halliday & Greaves 2008)

(3) Mówiący wybiera punkt widzenia i buduje **centra uwagi** w zależności od tego, na co pragnie zwrócić uwagę słuchającego (na co sam zwraca uwagę).

Motivations of Meta-informative Statuses „OLD” and „NEW”

Dwa poziomy meta-informacji w treści wypowiedzi

meta-informacja :
wypowiedź bazowa
części o tym samym statusie meta-informacyjnym

podmiot + predykat

O + O

N + N

meta-meta-informacja :
wypowiedź rozszerzona
części kontrastujące co do statusu meta-informacyjnego

topik + komentarz

O + N

fokus + tło

N + O

Poziom 1: Wypowiedź bazowa

Wypowiedź **bazowa** ma status albo całkiem *Novum* albo całkiem *Datum*

(1) *Satelity krążą wokół Ziemi.*

Podmiot *Datum* + Orzeczenie *Datum*

(2) *Satelita X03 przestał nadawać.*

Podmiot *Novum* + Orzeczenie *Novum*

Poziom 2: Wypowiedź rozszerzona

Wypowiedź **rozszerzona** składa się z części o różnym statusie:

(3) Co do satelity X03, to został zniszczony.

Podmiot || Topik *Datum* + Orzeczenie || Komentarz *Novum*

Fokus *Novum* + Tło *Datum*

(4) To satelita X03 został zniszczony.

Podmiot || Fokus *Novum* + Orzeczenie || Tło *Datum*

(5) Co do satelity X03, to meteoryta go zniszczył.

Topik *Datum* + [Komentarz *Novum* (Fokus *Novum* i Tło *Datum*)]

Kinds of Utterance and Attention-driven phrases

UTTERANCE TYPE	Global Attention-driven Phrase	Statement	Local Centre of Attention
BASE utterance	Subject (Old or New)	Predicate (Old or New)	
		Verb	Object
EXTENDED utterance	Topic (Old)	Comment (New)	
		Background (Old)	Focus (New)

Podmiot i dopełnienie jako frazy centrowane uwagą wypowiedzi bazowej

Podmiot (S), jest to fraza nominalna wskazująca na globalne centrum uwagi. np. *Brutus*

wykładniki podmiotu w j. polskim:

mianownik, szyk oraz związek zgody z czasownikiem.

Dopełnienie bliższe (O), jest to fraza nominalna wskazująca na lokalne centrum uwagi. np. *Cezar*

wykładniki dopełnienia bliższego w j. polskim:

biernik, szyk.

Role semantyczne podmiotu i dopełnienia

Role semantyczne podmiotu i dopełnienia nie są wyrażone *explicite*

istnieje tylko **domniemany związek** między podmiotem a rolą *agensa*, dopełnieniem a rolą *patiensa* przy czasowniku w stronie czynnej:

Brutus (podmiot - *agens*) *zabił* *Cezara* (dopełnienie - *patiens*).

istnieje **odwrotny związek** przy czasowniku w stronie biernej:

Cezar (podmiot - *patiens*) *został zabity* przez *Brutusa* (dopełnienie-*agens*).

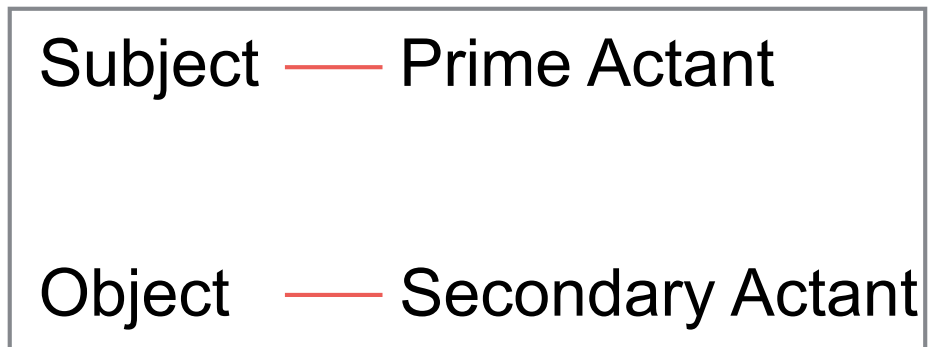
DEFAULT COINCIDENCE RELATIONSHIP

between m1-Attention-driven Phrases and Actants

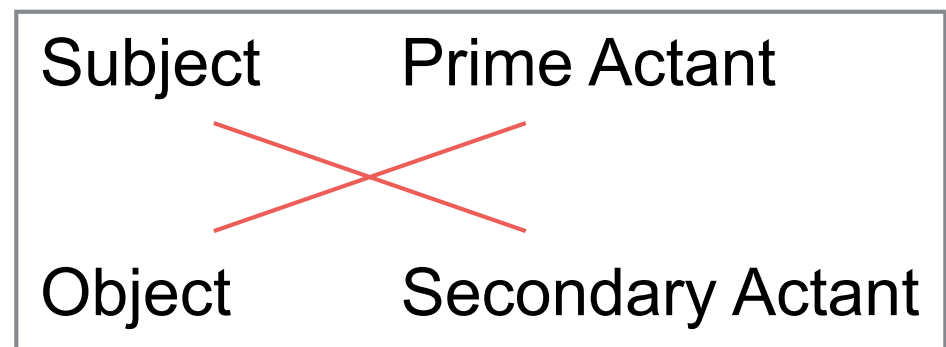
From the viewpoint of Default Relationship there are 3 types of languages:

(A) two of them have a **default** coincidence relationship between the Global Centre of Attention and the Prime or Secondary Actant)

Nominative Languages

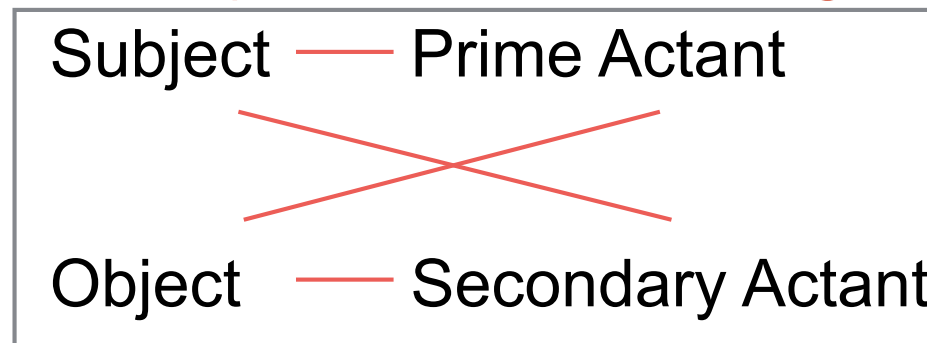

Ergative Languages

(B) One type of languages does not obey to the Default Relationship Principle. The Subject-Actant coincidence is supported solely by verb valence.

Active (or Split or Mixed) Languages

Inne frazy nominalne

Inne frazy nominalne wyrażają role semantyczne w sytuacji albo zakotwiczenia czasowo-przestrzenne, albo inne znaczenia typowe dla członków luźnych wypowiedzi (nie zależnych od walencji czasownika).

Brutus zabił Cezara sztyletem (rola środka czynności wyrażana jest *explicite* formą narzędnika).

Brutus zabił Cezara w gmachu senatu w Rzymie (miejsce jest wyrażone przyimkami *w + miejscownik*).

Topik i fokus jako frazy centrowane uwagą wypowiedzi rozszerzonej

W języku polskim wszelka zmiana szyku kanonicznego wypowiedzi bazowej (SVO) zależy od statusu meta-informacyjnego *Novum/Datum* i **zawsze** powoduje rozszerzenie wypowiedzi (o topik i/lub fokus).

Cezara + Brutus zabił sztyletem.

Topik + komentarz

Cezara zabił sztyletem + Brutus.

Tło + fokus

Fokalizacja może być wyrażona tylko intonacją.

Brutus + zabił Cezara.

Fokus + tło

Partykuła *to* wprowadza novum lub wyraża granicę między informacją N a informacją O

To Brutus + zabił Cezara.

Fokus + tło

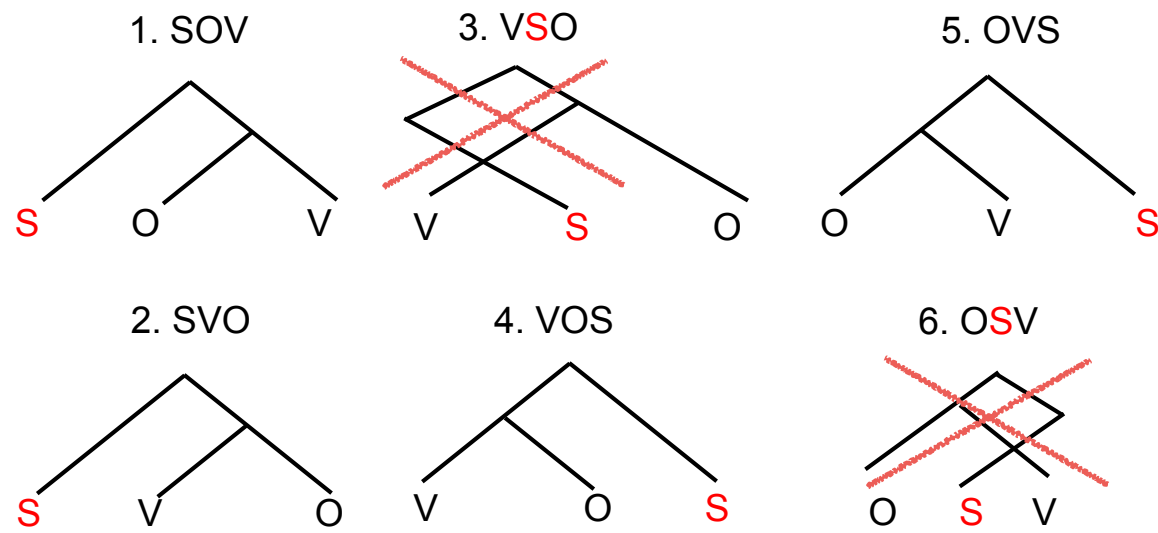
Cezara to + zabił Brutus.

Topik + komentarz

Centering and Major Phrase Word Order in “The World Atlas of Language Structures Online”

Frequencies by Types of Canonical Word Order for a total of 1377 languages

1. SOV	– 565	(41,03 %)
2. SVO	– 488	(35,44 %)
3. VSO	– 95	(6,90 %)
4. VOS	– 25	(1,08 %)
5. OVS	– 11	(0,80 %)
6. OSV	– 4	(0,29 %)
<i>No dominant word order</i>		<i>– 189 (13,73 %)</i>

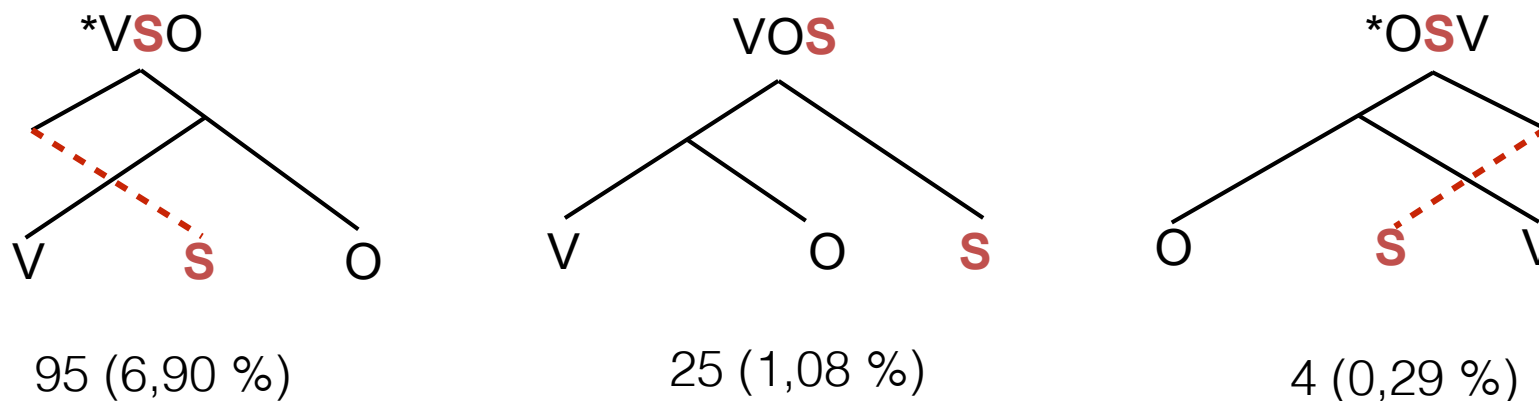
Centering and Canonical Word Order

The Meta-Informative Centering theory (MIC) has a predictive power.

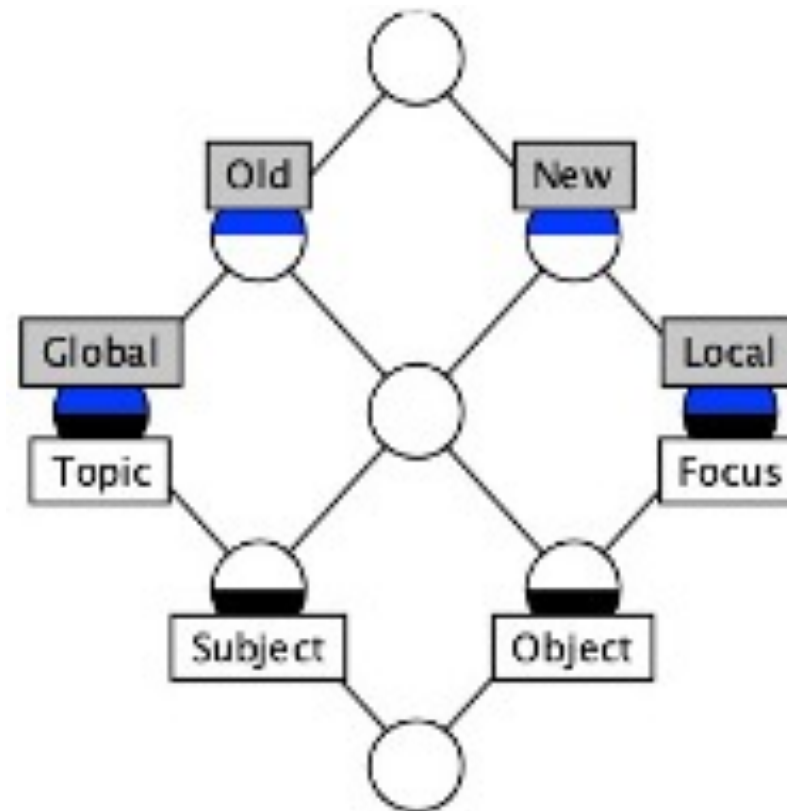
Two following orders OSV and VSO contradict the Constituency Principle because the constituents marking the Global Centre of Attention (i.e.: Attention-driven Phrases or ADPs) should not occupy the middle position in the Canonical Word Order.

However, the *VSO order breaks this principle. This is due to the fact that it is the Verb valence which carries the necessary information about the priority / precedence of the Global ADP over the Local one.

Remark: It seems that the initial position of V is more **important** than the ADP Constituency Principle, because Subject-Object is more natural / evident than Object-Subject.

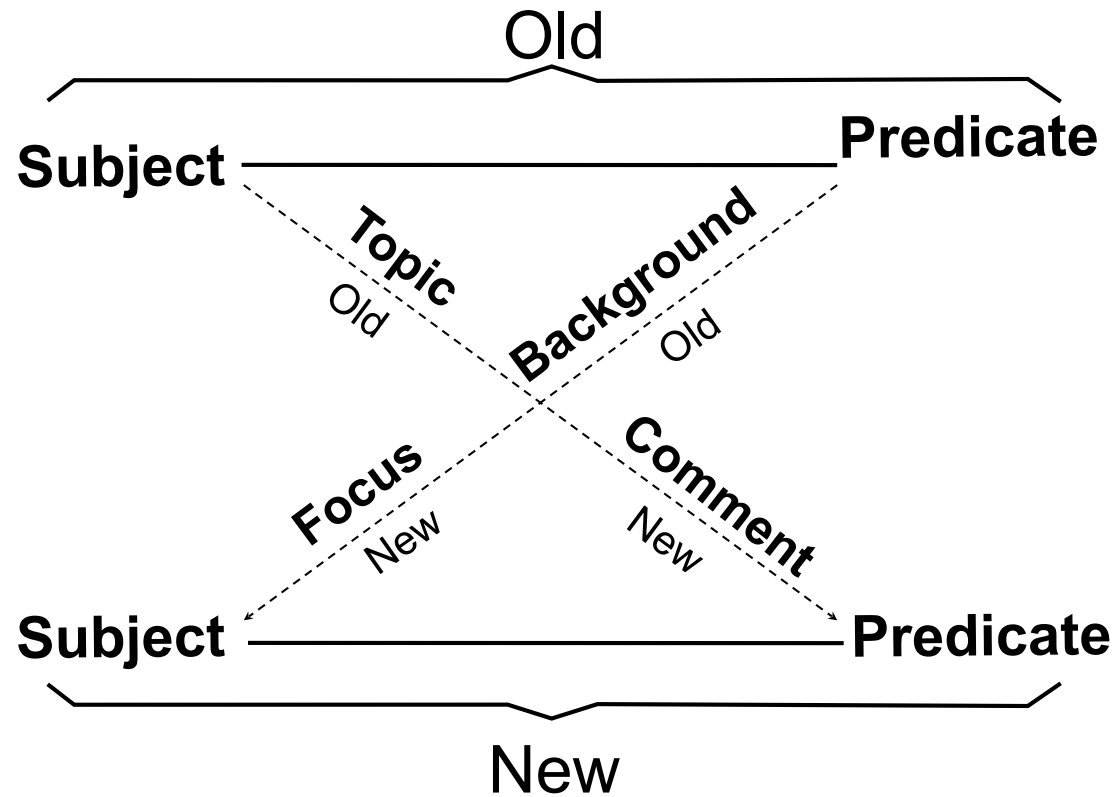
Lattice revealing the interdependencies of attention-driven phrases

Typy wypowiedzi i centrów uwagi

TYPY WYPOWIEDZI	FRAZY CENTROWANE UWAGĄ	
	Globalne	Lokalne
1.1. Wypowiedź bazowa	Podmiot	Dopełnienie (bliższe)
1.2. Wypowiedź rozszerzona	Topik	Fokus

Reciprocal Dependencies between Attention-driven Phrases (ADP)

Predykacja w językach naturalnych (wniosek)

predykacja = centrum + peryferia

podmiot + orzeczenie (w wypowiedzi bazowej)

topik + komentarz (w wypowiedzi rozszerzonej)

Frazy centrowane uwagą mają określoną strukturę morfo-składniową (opisywaną w gramatykach: przypadek deklinacji, szyk wyrazów, intonacja)

Samo orzeczenie (czy komentarz) może być wyrażone przez niezwykle zróżnicowane frazy, zarówno z punktu widzenia składni, jak i znaczenia:

Dziecko (podmiot) *chętnie się uczy* (orzeczenie).

Dziecko (podmiot) *jest głodne* (orzeczenie).

Chłopaki (topik) *to nie płaczą* (komentarz).

Zbrodnia (topik) *to niesłychana* (komentarz)

A nawet:

A dzieci (topik) *bęc* (komentarz).

To wszystko (topik) *oh .. oh ... oh* (komentarz).

To całe zamieszanie (topik) *... bój się Boga* (komentarz).

Przykłady zastosowania meta-informacyjnej teorii skupiania uwagi

1) Zaimki osobowe w wypowiedzi bazowej i rozszerzonej w j. polskim

Włodarczyk Hélène. 2018. *Mnie czy mi ? O użyciu zaimka pierwszej osoby w celowniku*, *Poradnik językowy* 9/2018: 64-80, Warszawa.

także w innych j. europejskich (rosyjskim, greckim, łacinie)

Włodarczyk André & Włodarczyk Hélène éd. 2013. *Meta-Informative Centering in Utterances - Between Semantics and Pragmatics*, Companion Series in Linguistics N°143, Amsterdam: John Benjamins.

Włodarczyk Hélène. 2012. *L'emploi des pronoms personnels en polonais (par contraste avec le russe et le français) »*, *Revue des Études Slaves*, t.LXXXIII, fasc.2-3, Institut d'Etudes Slaves, Paris, 617-648.

2) Struktura wypowiedzi i szyk wyrazów w j. polskim i rosyjskim

Włodarczyk Hélène. 2009. *Les Centres d'intérêt de l'énoncé et la cohérence textuelle en polonais et russe*, *Revue des études slaves*, Paris, LXXX/1-2, 13-32.

Przykłady zastosowania meta-informacyjnej teorii skupiania uwagi (2)

3) Aspekt w j. polskim i rosyjskim

Włodarczyk André & Włodarczyk Hélène. 2003. Les paramètres aspectuels des situations sémantiques , *Etudes cognitives / Studia kognitywne V*, SOW, Warszawa, p. 11-34.

Włodarczyk André & Włodarczyk Hélène. 2006. Semantic Structures of Aspect (A Cognitive Approach) », *Od fonemu do tekstu, prace dedykowane Profesorowi Romanowi Laskowskiemu*, Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Lexis, Kraków, p. 389-408.

Walkiewicz Aleksandra & Włodarczyk Hélène. 2012 “Revisiting the correspondence between the Polish Imperfective Aspect and the French *Imparfait* in the Distributed Grammar (DG) framework”, *Studies in Polish Linguistics*, vol. 7/1. Lexis, Kraków, p.5-36

Włodarczyk Hélène. 2013 .Verbal aspect in Slavic languages between semantics and pragmatics, in Włodarczyk André & Włodarczyk Hélène éd. 2013. op. cit.p.193-229.

4) Zdania bezpodmiotowe w językach europejskich

Włodarczyk Hélène. (to appear) *Anonymous Subject - impersonal constructions in European languages*.

Brak w podręcznikach eksplikacji uwarunkowania wyboru między formami ortotonicznymi a enklitycznymi

w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* czytamy: „traktujemy tu enklityki *mię, mi, cię, ci* jako **warianty pozycyjne** odpowiednich form ortotonicznych” [GWJP 1998, 337]. *mnie, mnie, ciebie, tobie.*

Warunki wyboru między dwiema formami zaimków upatrujemy w **warstwie meta-informacyjnej** wypowiedzi językowych: formy ortotoniczne winny występować w wypowiedzi rozszerzonej w pozycji topiku lub fokusu, a formy enklityczne w wypowiedzi bazowej

Wypowiedź rozszerzona

Wypowiedź bazowa

Mnie (topik) się wydaje ...

Wydaje mi (dopełnienie dalsze) się ...

Mnie (topik) nigdy nic nie mówią.

Nigdy nic mi nie mówią.

Nawet mnie (fokus) się dostało.

Dostało mi się.

Trudności współczesnych użytkowników języka polskiego w wyborze formy *mi* lub *mnie*

W języku polskim zaimki osobowe (osoby 1., 2. i 3.) posiadają w niektórych przypadkach formy ortotoniczne (z akcentem) i enklityczne (bez akcentu), np.

Rozumiem cię. / Ciebie rozumiem.

Mówiłem ci o tym. / Tylko tobie o tym mówiłem.

Wyjątek : enklityczne *mi* jest notorycznie używane w kontekstach, w których norma każe się spodziewać ortotonicznego *mnie*, np. w reklamie:

- *Komu telewizja UPC ?*

- *Mi, mi, mi !*

zamiast *mnie, mnie, mnie*, wtedy, gdy nikt by nie mówił *ci* zamiast *tobie* !

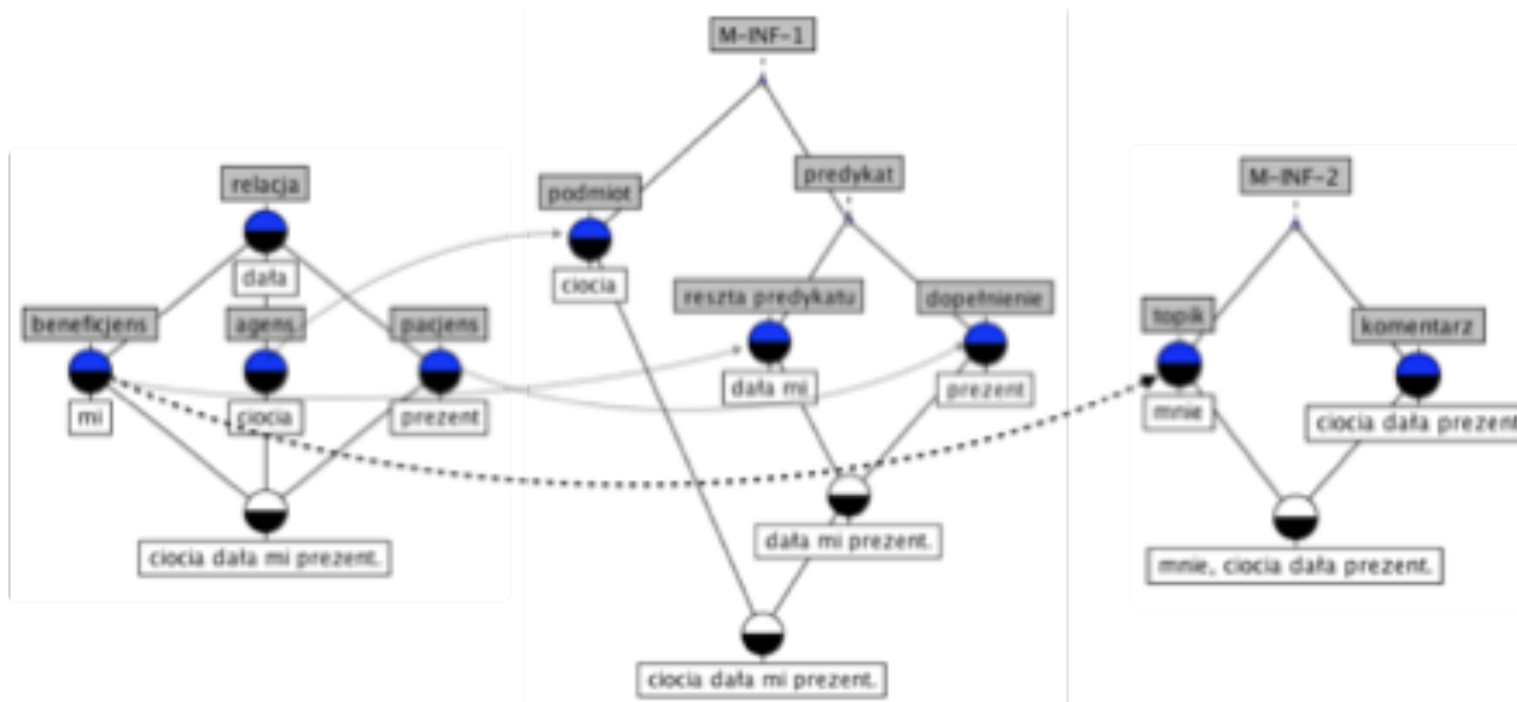
Co mówią gramatyki i poradniki językowe o regułach wyboru ?

Opisują formy ortotoniczne i enklityczne jako warianty tego samego morfemu **bez precyzyjnego wskazania zasad ich użycia**. Opis ogranicza się do morfologii (wypadki deklinacji) i prozodii (wymowa z akcentem lub bez akcentu).

Np. w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* czytamy: „traktujemy tu enklityki *mię, mi, cię, ci* jako **warianty pozycyjne** odpowiednich form ortotonicznych” [GWJP 1998, 337].

Poradniki językowe oraz rozprawy o kulturze języka wymieniają kryteria fonetyczno-składniowe [Buttler i in. 1973, 267] lub składniowo-stylistyczne [H. Jadacka 2006, 85], konstatując przy tym jedynie, że po przyimkach dozwolone są wyłącznie formy ortotoniczne.

Forma ortotoniczna *mnie* w wypowiedzi rozszerzonej z topikiem

schemat zdaniowy

wypowiedź bazowa
z dopełnieniem dalszym

wypowiedź rozszerzona
z topikiem

Moc eksplikacyjna teorii

Na pytanie, do czego służy opozycja form ortotonicznych i enklitycznych zaimków osobowych, eksplikacja teorii MIC brzmi:

opozycja tych for; jest **jednym z wykładników meta-informacji** pozwalających na odróżnienie wypowiedzi bazowych od rozszerzonych, i co za tym idzie, fraz nominalnych pierwszego poziomu meta-informacji od fraz drugiego poziomu, tj. fraz topikalizowanych lub fokalizowanych.

*Ciocia dala **mi** prezent.*

→ ***Mnie** ciocia dala prezent.* (topik)

→ *To **mnie** ciocia dala prezent.* (fokus)

Innymi wykładnikami są intonacja, szyk wyrazów, partykuły (np. *to* w j. polskim jako znak granicy między *novum* a *datum*)

Kot potłukł wazon.

→ *Wazon ↗ to (topik) potłukł kot.*

→ *To kot ↘ (fokus) potłukł wazon.*

Ogólna moc eksplikacyjna teorii

Teoria MIC gramatyki rozproszonej pozwala na **jednolitą eksplikację** opozycji form ortotonicznych i enklitycznych zaimków osobowych **w różnych językach europejskich**.

Na podstawie teorii MIC zostały dotąd napisane prace o zaimkach osobowych w językach greckim, rosyjskim, polskim i w łacinie.

Np. tak jak w języku polskim w języku francuskim formy ortotoniczne występują w wypowiedziach rozszerzonych w pozycjach topiku lub fokusu.

*Cioccia dala **mi** prezent. → **Mnie** ciocia dala prezent. (topik)*

*→ To **mnie** ciocia dala prezent. (fokus)*

*Ma tante **m**'a offert un cadeau. → **Moi**, ma tante m'a offert un cadeau.*

*→ C'est à **moi** que ma tante a offert un cadeau.*

Nieporozumienie między pokoleniami

- *Tato, ten pan się ciebie kłania.*
- *Nie ciebie, tylko tobie.*
- *Mi?*
- *Nie mi, tylko mnie!*
- *Przecież mówię, że ciebie!*

Jak widać, dla syna *mnie* jest formą biernika a *mi* formą celownika zarówno enklityczną (kiedy jest wymawiana bez akcentu) jak i ortotoniczną (z akcentem).

Jest mało szans, że przetrwa dawna norma, skoro dziś młode pokolenie używa w żywej mowie wyłącznie formy *mi* w celowniku a formy *mnie* w bierniku (co jest spowodowane tym, że enklityczna forma *mię* zanikła już uprzednio w języku współczesnym).

N.B. Zanik wariantów w deklinacji zaimka I. osoby nie powoduje dwuznaczności: różnica jest wyrażana intonacją i szykiem.

Więcej na temat ...

Więcej na temat strukturalno- oraz historyczno-językowych przyczyn zaniku formy *mnie* jako celownika w artykule:

Włodarczyk Hélène. 2018. *Mnie czy mi ?* O użyciu zaimka pierwszej osoby w celowniku, *Poradnik językowy* 9/2018: 64-80, Warszawa.

Więcej o teorii MIC i Gramatyce Rozproszonej na stronie

<http://celta.paris-sorbonne.fr/DG-Biblio.html>